

VB 17594

2-

ADALÉKOK GRÓF ESZTERHÁZY ANTAL
CSÁSZÁRI EZREDESNEK RÁKÓCZI
HŰSÉGÉRE TÉRÉSÉHEZ.

IRTA:

Dr. FIRBÁS OSZKÁR

ÁLLAMI FŐREÁLISKOLAI TANÁR.

XB 162695

KÜLÖN LENYOMAT
A SZEGEDI M. KIR. ÁLLAMI BAROSS GÁBOR FŐREÁLISKOLA
1925/26. TANÉVI ÉRTESITŐJÉBŐL.

SZEGED
SCHWARCZ JENŐ KÖNYVNYOMDÁJA
1926.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000906699

Sz 1/91:

	D	17594
--	---	-------

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Magyar Történeti Intézetének Könyvtára

Lejt. napló: Laj.: VI.

a csoport: 2315 szám.

Annak a nagy nemzeti drámának, mely Magyarországon Wesselényi-Zrínyi és Nádasdy nemzeti ligájával kezdődött azon célból, hogy a ius resistendi alapján a nemzet annyiszor guzsbakötött alkotmányát és vallásszabadságát nyerhesse vissza ismét, utolsó fejezetét II. Rákóczi Ferenc szabadságharca képezi. A nemzeti elnyomatás korszakának egyik legérdekesebb kora ez, ahol annyi eredményes kísérlet és annyi dicsőséges alkotás után, ismét szervezett nemzeti kormányzat létesül az eleinte csak elégtelenségekben álló vegyes hadak első sikereinek gyümölcseképp. Szívós kitartással küzd a különben szalmatüzzű magyarfaj régóta eltiport, elnyomott szabadságáért. Noha lelkitulajdona a hirtelen felcsapódó szalmaláng, a magasra kilobbanó, rövidéletű robbanóerő: mégis ezuttal hosszú éveken át sok balszerencse között szinte utolsó leheletéig kitart. A nemzeti sérelmek, alkotmánytiprások, a törvénytelenül szabott magas adók, a szabadrablásból élő császári katonaság féktelen serege újra felidéztek a bécsujhelyi vérpad, a cseh és osztrák börtönök, a sokféle vérbiróság, a Sporkok, Karaffák és Kobbok véres emlékeit. Csoda-e hát, ha a szabadságát, hazáját szerető, őseit tisztelő magyar nép pohara végkép betelt? S miután azt szomorú körülmények között 1697-ben egyszer már kiinni kényszerült, másodszor azt megtenni hajlandó nem volt. Rákóczi és Bercsényi érezve meg mindazt, ami a nemzetnek a multban s a jelenben fáj: a néphaj Lengyelországból őket leste-várta s kibontották a felkelés zászlaját. Bennük testesült meg a szabadság és hazaszeretet, bennük a nemzeti keserűség és gyűlölet! Elhangzik az országban az „ad arma! — cum deo pro patria et libertate!” — fejedelmi mondat s 1703. június 16-án kuruc lovasok dübörgésétől hangos a Keleti Beszkidekben a vereckei völgy. Az egész nemzet s a fejedelem lelkülete benne ezen néhány szóban s az a dicsőséges, sok vereséggel megvívott küzdelem is, melyet Rákóczi tiszta, nemes meggyőződése szerint a szabadság akart s a törvény ráparancsolt.

„Nemzetünk dolgait az Isten eddig is csodálatos utakon vezette — mondja Rákóczi „Confessio Peccatorisában”; egyedül Isten az Ő sarkcsillaga, mikor a tengeren jár vagy sok hányattatás után biztos partot ér.¹⁾ Ő a vezetője a harcban, vigasza a veszedelemben, horgonya a hajótörésben, Ő az egyetlen jutalma fáradozásainak. Előbb azonban messze földeken, idegen országokban, viharzó tengereken és veszedelmeken kellett áteveznie, mielőtt az Úr ítélőszéke elé került volna, hogy ott fejedelmi kötelességeinek teljesítéséről felvilágosítást és számot adna.²⁾ És amikor eltelt Isten különös kegyelmével, úgy

¹⁾ Rákóczi önéletrajza 399; Rákóczi Pálffyhoz 1711. február 11-én; Károlyi önéletrajza, II. 292.

²⁾ Rákóczi önéletrajza 166, 175, 399.

érezte, hogy szíve megerősödik s lelkét, eszét és szívét ragadja valami azon nehéz feladatok felé, amelyek az Északkeleti Kárpátok sok jobbágykeserűséget elnyelt fenyveseiből, a Nagy Alföld száz ekzekuciót látott, meggyötört rónáiról, az Északnyugati Hegyvidék kincses bányavárosaiából, a Rabutin de Bussy császári altábornagy által megült Erdély fejedelmi bérceiről s végül a balatonos Dunántul nektárdús dombvidékeiről tódultak és hömpölyögtek szemei elé.

Könnnyű a pokolba leszállani — szölt Rákóczi szabadságharca kezdetén, de nagy munka, nagy feladat valakit megmenteni tőle.¹⁾ Mégis annyira hevítette a „szikrából élesztett tűz,” amint Rákóczi a kurucok szabadságharcát nevezte,²⁾ hogy sokszoros csalódás után még száműzetése sivár éveiben is Isten karjának erejét hívta segítségül: szabadítsa fel ezt a rabszolganépet, melynek élére egykor Őt állította a kifürkészhetetlen sors. S most minden bizonnyal ugyanezt álmodja a rab hazai föld kassai gótívei alatt. Ezelőtt 20 évvel, 1906. októberében Rákóczi rabságból jött vissza szabad földön át szabad hazába; most — azóta — szabadabb lett a Nagy Antant által elnyomni akart rab török föld, de helyette rabbá lett Kassa, az egykori szabad magyar rög. Rabság, szabadság; szabadág, rabság — ez a kuruc sors, valódi száműzött, igazi fejedelmi Rákóczi sors!

Azoknak a századfordulós emlékezőseknek sorában, melyek 1923-ban Petőfi és Madách halhatatlan szellemét, 1925-ben Jókai varázsos fantázia-világát, majd Széchenyi százados alkotásainak megindulását idézték ismételtten és újra fel, igen méltó helyet foglal el az idei évben nemzeti lelkesedéssel, hazafiui bánattűzzel megült Rákóczi 250 éves születésének évfordulója.

Az a 8 ádáz évig tartó Rákóczi-küzdelem, mely a magyar fajnak emberséges sorsrangra emelését célozta, a védelmezett nép — és szabadság-jogok hősi harcra vívott csatája volt. E közdelmet két részre kell osztanunk. Az első szakasz 1703-tól 1707-ig, az onódi gyűlésig terjed, amikor a kurucság I. József királyt és a Habsburg házat trónvesztettnek nyilatkoztatván, Rákóczit választotta meg Magyarország vezérő fejedelmének. A második szakasz 1707-től 1711-ig, a szatmári békekötésig terjedő korszak, melyet az onódi abrenunciatio ténye után függetlenségi harcnak lehetne neveznünk.

Eszterházy Antal gróf császári ezredes Rákóczi küzdelmének első évében, 1703. augusztusában, jelenik meg, mint Rákóczi ügyének első ellensége, azonban 1704. májusában, tehát Rákóczi szabadságharcának első $\frac{3}{4}$ évében, a dunántúli hadjárat alkalmával Pápán, mint Rákóczi hűséges alvezére.

Bár a most folyó 1926. esztendő II. Rákóczi Ferenc legendás dicsőség-behajló 250 éves alakját lengi körül, mégis — úgy érzem — hogy Rákóczi születésének két és fél százados fordulója úgy és akkor lesz teljesebb, ha Rákóczi fejedelmünk jó és balsorsban sok hű sorstársa közül legalább egyről, Eszterházy Antalról emlékezünk meg, akinek alakja és szerepe, úgy a tudományos bűvárkodás, mint még inkább a művelt közönség előtt, kevésbé ismert. Pedig ha nem is emelkedik fel Eszterházy arra a közepes hadvezéri tehetségre, arra a hadvezéri erélyre, mely Rákóczi egyik-másik hadvezérének tulajdona volt: mégis azzal a ténnyel, hogy aulikus családjának minden udvari vonatkozásaival szakítva, a Rákóczi-„rebellió” szent ügye mellé áll s amellett mindvégig — messze az ország határain túl is, a rodostói keserű rabkenyérig s majd a rabszög is Rákóczi mellett kitart: nemzetünk törtétiájának oly nemes alakjává válik, akinek becsületes neve mindenkor, mint igaz és hűséges hazafié, állítható oda az újabb magyar nemzedékek elé.

Hogy Eszterházy Antal Rákóczi-hűségre térését kellőleg értékelni s meg-

¹⁾ 1704. május 18., Dési gimn. könyvtár. (Urbarium, 1714.)

²⁾ Rákóczi önéletrajza 165-166.

érteni tudjuk: vessünk egy rövid pillantást annak az időnek Eszterházyjára, mely idő a császári ezredes születésétől, 1676 végétől a Rákóczi-hűségre térésig, 1704 májusáig telt el. Minthogy Eszterházy szintén Rákóczi születésének évében született,¹⁾ így a vezérlő nagy fejedelem mostani 250 éves születési évfordulóját is ünnepelhetjük. Ez a momentum ad actualisságot arra, hogy intézetünk ez idei tanévének Értesítőjében ezuttal Eszterházy Antal grófról szójunk. Az a kitartó hűség, mellyel Eszterházy bálványképén, Rákóczi fejedelem csüngött, mindenestre megérdemli azt a kitüntetést, hogy rangban és vezetésben mester és tanítvány, a rodostói számkivetésben 2 hű bajtárs, a Márványtenger mormolásának hallgatásában két osztozó jóbarát, a kassai rabdóm hideg kriptájában két néma sírlakó ebben az órában együtt ünnepelhessek halhatatlan nevüknek két és fél százados fennállását.

Galántai és Fraknoi gróf Eszterházy Antal fia volt gróf E. Ferencnek, Pápa, Devecser, Gesztes és Sempye, részben pedig Frakno örökös urának s főkapitányának. Anyja Thököly Katalin grófné, T. Imre kurucfejedelem testvére. Eszterházy Antal tehát fényes nagyúri családok sarja, előkelő rokonság tagja. Unokája gr. E. Miklós nádornak; s minthogy anyja Thurzó nádor ivadékból való, így Antal dédunokája néhai Thurzó György nádornak, unokaöccse herceg Eszterházy Pál nádornak és Thököly Imre kurucfejedelemnek.

Két ellentétes törekvés, két ellenkező világnézet egyesülése tehát a gyermek. Pályáján maga is két irányt követett; az elsőt szolgálati beosztásainak parancsa szerint, neveltetésének szellemében, a másodikat akkor, amikor önként, érett fejjel maga határozhatott cselekedeteiben, mely döntése mellett azután hűségesen, mindhalálig ki is tartott. Így is kellett lennie, akit fiatalon, 7 éves korában, 1683-ban a cseklézi kurucvárban büszkén mutat meg anyja bátyjának, Thököly Imre fejedelemnek, akiben később is — Antal — eszményképét látta.

Antal anyja korán özvegyiségre jutván, kétizben is férjhez megy; első alkalommal Jörger (Tollet) Miksa császári ezredes, győri várparancsnokhoz, majd annak halála után gr. Löwenburg János Jakab császári tábornokhoz, kiknek halása alatt természetesen teljesen császárpárti irányba terelődik a fiatal Antal neveltetése. Kétségtelenül a császárhű mostohaapák irányították a gyermek aulikus szellemű fejlődését, de az öntudat ébredése érett fejjel mégis a honfiúi érzelmeket követi majd.

1698-ban a 22 éves Antal — előkelő származásánál fogva — már huszárcapitány gr. Kollonics Ádám tábornok ezredében. Eszterháznak ebből a korából több levele maradt fenn a Csáky grófok szepesmindszenti levéltárában, melyek a fiatal huszárcapitányt vigkedélyűnek mutatják, kinek a főúri család gazdag uradalmi mindenkor biztos megélhetést nyújtottak. 1698 márciusának elején bátyjának, E. Dánielnek peresznyei kastélyában tartózkodik, honnan a 16 éves török felszabadító háború utolsóelőtti évének török elleni küzdelmeibe küldi katonai felettes hatósága. Büszkén írja ez alkblommal egyik barátjának, hogy „gr. Kollonics méltóságos generalis uram méltóztatott az Oberst-Wachtmeisterséget nekem conferálni;“²⁾ szóval Eszterházy őrnaggyá lépett elő. A Zentánál megvert törökök egy része még jó ideig portyázott a Temes-vidéken, amikor egy ilyen portyázásból keletkező esetpatétában Eszterházy 1698 szeptember 19-én Temesvár közelében, sebesülten törökfogságba esett. Amint Eszterházy maga írja haza rokonságának: „egy lövés vagy az

¹⁾ Thaly: Gr. Eszterházy tábori könyve.

²⁾ Eszterházy levelei a szepesmindszenti Csáky levéltárban. Közli Thaly Hadtört. Közlemények 1891. 704—707.

jobb vékonyomon, másik az jobb karomban, egy hegyes tőrrel való szúrás a gyomrom közeliben.“¹⁾ Mint a sebek is mutatják, a fiatal huszárőrnagy vitézül verekedett. Különbben is szerencséje volt, hogy Thököly egykori kurucai Eszterházyban fölismerték volt fejedelmi uruk unokaöccsét; ha fel nem ismerik, irgalom nélkül felkonecolják, mint nem egy fogságba került tisztársát. Eszterházyt Temesváron Szappanyos Mihály házánál Thököly kuruc tisztjeinek feleségei féltő gonddal ápolják addig, amíg sebei gyógyultával a törökök hajón Konstantinápolyba viszik. Itt a diplomaták börtönében, a híres sztambuli Héttoronyban, a Jedikulában, helyezik el Eszterházyt, aki azonban — végtelen szerencséjére — mindössze néhány hónapot tölt a távoli fogságban, mert az 1699. január 26-án megkötött karloviczi békekötés április 13-án megnyitja előtte börtöne ajtaját, melynek egyik sarok kövébe maga véste be, hogy „Comes Antonius Eszterházy, captus in campo Thömösvár Anno 1698. die 19 Sept. Eliberatus occasione initae pacis Anno 1699 die 13. Apr.“²⁾

1700 elején Eszterházy már Győrben, majd saját várában, Pápán van, ahonnan írásban jelentkezik ezredénél. A 24 éves fiatal őrnagy most már nyilván nemcsak főuri származása, de hősi küzdelemben kapott sebei miatt is hamarosan emelkedik a ranglétrán: 1703-ban császári ezredessé nevezik ki s egy lovas ezredet kap. Ebben a minőségben nőül meg másodszer, miután első nejét még fogságba jutása előtt eltemette s feleségül veszi a Rákóczi-val baráti viszonyban élő olasz gr. Nigrelli Octávián császári tábornok, kassai generalis leányát, Mária Anna grófnőt, kitől 1704. február 6-án egyetlen gyermeke, Bálint fia született.³⁾

Az 1703. májusában eleven erővel kitört kurucfelkelés szele Komárom megye területére 1703. szeptemberében érkezett el. Ez időben Vásonkeői Zichy László gróf volt Komárom megye főispánja, kinek halála után az akkori zavaros időkben oly fontos megyének főispáni széke sokáig üresen nem maradhatott. Lipót király előkelő származású főurat keresett e méltóság betöltésére s az alkalmas embert galántai gr. Eszterházy Antal cs. ezredes, kir. kamarás, udvari tanácsos s Pápa vára főkapitányának személyében találta meg.⁴⁾ Lipót legfelsőbb elhatározása 1703. július 30-án kelt Bécsben, a királyi leirat pedig az augusztus 29-én összehívott komáromi generalis-gyűlésen hirdettetett ki, mely ünnepélyes alkalommal Eszterházy letéve hivatali esküjét, főispáni székét elfoglalja. A nemzet felkelése, a kuruc hadak nyugatra törtéteése tehát Eszterházyt már a főispáni székben éri. Ez új méltóságában kapja hamarosan azt az új megbízatását is, hogy Rákóczi felkelő seregeivel szemben a dunántuli ellenforradalmat szervezze meg. E munkájában segítőitársainak rendeltettek melléje Bottyán Ferenc, majd Bottyán János a Közép-Dunánál,⁵⁾ Forgách Simon a Vágnál, s a Duna-Tisza között a „mindig hűséges“ Koháry István gyűjtenek nagy nehezen össze a Dunántúl védelmére néhány embert. Az egyre szédületesebb roamban közeledő kuruc hadak azonban hamarosan elsöpörtek mindent, kivéve Forgách és Eszterházy táborozási kerületeit, ahol még egy ideig tarthatta magát a császári uralom. A császáriak végső erőfeszítéseket tettek; a Rákóczitól még érintetlenül álló Pozsonyban, Komáromban, Érsekújvár-, Trencsén- és Esztergomban, — valamint a dunántuli vármegyékben folyt lázasan a császári katonafogdosás. Lipótnak s a haditanács-

¹⁾ Lásd mint előbb.

²⁾ E feliratot Thaly Kálmán másolta le a helyszínen 1888-ban. Thaly: Eszterházy A. Tábori könyve VII. I.

³⁾ Eszterházy Bottyán Ferenc császári ezredesnek. Arch. Rak. I. 341.

⁴⁾ Komárom vármegye levéltárából közölte Thaly: Századok. 1870. 610.

⁵⁾ Bottyán János Kohárynak Esztergomból — 1703. okt. 9-én. Arch. Rak. IX. 124.

nak csak most, 1703. szeptember 10-én jut eszébe sürgős leiratot intézni Eszterházy főispánhoz, hogy a töröktől való visszavétele óta még ki nem javított Érsekújvár erődtírményeit állíttassa azonnal helyre.¹⁾ Javításra szorult azonban Komárom védőműve is.²⁾ Szeptember 19-én újabb rendelet érkezik Eszterházyhoz, melyben Lipót personalis insurrectiót hirdet a rebellesek ellen,³⁾ egyben elrendeli, hogy Komárom vármegye felült nemesei s bevonultatott népe Forgách Simon tábornok vezénylete alatt azonnal utbainduljon. Az udvar ugylátszik még mindig keveselte a terhet, amelyet már eddig is Komárom megyére rótt, mert ugyanezen rendeletben Lipót még 80 zsoldos fogadását s a megye költségén való felszerelését, sőt ezenfelül még külön 30 gyalogos kiállítását követelte a megyétől. Eszterházy maga is megsokalva a fürge „császári prés” e működését: felírt a vármegye sokrendbeli megterhelte ellen. Eszterházy e feliratával Bécsben is járt, ahol higgadt és okos fellépésével mérséklést is sikerült elérnie. Az el nem engedett katonafogdosás azonban igen nehezen haladt. „Én se tiszteket, se katonaságot, ha duplán fizetek is, nem találok — panaszkodik Eszterházy és Bottyán — zászlónként itt alig van 50 ember, a többi már mind kuruc lett!”⁴⁾

A veszedelem pedig már közvetlen közel volt. Gyöngyös felől 2 kuruc zászlóalj érkezett Vác tájékára, kik ott csakhamar 2 csolnakot zsákmányolnak a Dunán. Ezek ellen Bottyán János 42 válogatott hajdút kocsikon azzal a parancsal küldött arra felé, hogy Tahí-Tótfalunál a Dunán átkelve a kurucokat támadják meg és az elveszett csolnakokat szerezzék vissza.⁵⁾ De már ez az intézkedés is elkészt: kurucok ütik fel már fejeiket Nagymarosnál és Szobnál, ahol a Duna túlsó partjáról Bottyán és Eszterházy, a későbbi két kurucvezér, először pillantják meg Rákóczi katonáit.⁶⁾

„Megtenni minden lehető a dunai átjárók védelmére”⁷⁾ érkezik egyre sűrűbben, egyre vészesebben a bécsi parancs s valóban pillanatnyilag csupán a Duna természetes vonala szabott határt a kuruc zászlók térhódításainak. Ez azonban nem azt jelentette, mintha a Dunántúl szabadságszerető népe nem úgy érzett volna, mint a Duna-Tisza közén vagy a Tiszánál élő derék magyar nép, csak időben készt meg színvallásával, mint főparancsnokuk Eszterházy is, ki szintén magyarul érző szívet rejtegetett német ruhája alatt.

A bécsi kormány a Magyarország ellen operáló császári hadak új fővezérének, Schlick Lipót gróf altábornagynak cselekvést parancsolt, aki 3600 gyalogosával, 1600 lovasával s 12 ágyúval Pozsonynál gyülekezve⁸⁾ legelőször is a veszélyeztetett s a nagyon féltett, jól jövedelmező bányavárosok megvédelmezésére, a szeredi Vág-hidak felé indult. Még Pozsonyból parancsolta meg a fővezér Bottyánon és Koháryn kívül Eszterházyt is, hogy a megyéje által kiállított csapattal azonnal induljon útba s keresse a vele való mielőbbi egyesülést. Eszterházy Pápáról csakugyan útba is indul s az esztergomi hídon át Szered vidékén október 28-ika körül csatlakozik Schlick seregéhez. Ezekben a napokban érkeztek be a fősereghez Koháry, báró Ritschan mintegy 2 ezer főnyi dandárral, majd a rácok alvajdája Monasterly

¹⁾ Thaly jelentése Komárom vármegye levéltáráról. Századok 1870. 610.

²⁾ Lásd ugyanott.

³⁾ Lásd ugyanott.

⁴⁾ Bottyán János Koháry Istvánnak Esztergomból 1703. szept. 25. Arch. Rak. IX. 111—112.

⁵⁾ Bottyán J. Kohárynak Esztergomból 1703. szept. 29-én. Arch. Rak. IX. 113—114.

⁶⁾ Ugyanott.

⁷⁾ Bottyán Kohárynak 1703. okt. 9-én Arch. Rak. IX. 113-114 és 124.

⁸⁾ Feldzüge des Pr. Eugen v. Savoyen. V. K. 615.

is vagy 4 ezer gyújtogató vadráccal.¹⁾ Az így kb. 15 ezer főre felszaporodott Schlick-féle seregről még mindig joggal írhatta Bercsényi Károlynak, hogy „nincs sok német, vármegye hada a többi, hiszem Istent, megfordítjuk ügyünk hamarjában”²⁾ s méltán, mert Schlick maga mindössze 5-6 ezer regularis németjére számíthatott; a megyei hadak megveretés esetén bizonynyal a kurucokhoz voltak csatlakozandók, amire Bercsényi e soraiban joggal célzott.

Bercsényi tisztán látva a császáriak szándékát, Szikszó felől Eger városán át tart Losonc és Zólyom felé, hová Szolnokról Károlyi Sándort, Ebeczky Imrét, Réthey Ferenc kuruc ezereskapitányokat, majd a kitünően portyázó Ocskay László brigadérost rendeli.³⁾ Ezen vezérek közül Bercsényi írásbeli parancssal Ocskayt már jóelőre Léva tájékára küldi, hogy a felderítést az egyesülendő kurucok részére kellő időre megszerezze. S míg Ocskay Léván kuructárogató mellett a harcok közeledtének örömére jót mulat, a Schlick-féle sereg Nyitrán át, október 30 án Garam Szent Benedekhez érkezik. Miután Ocskay felderítette ugyan az ellenség erejét s annak előnyomulási irányát, de a Schlick-féle csapatösszevonást megakadályozni nem tudta, előjárőrcsapata Lévát feladva, Bakabánya felé hátrál.⁴⁾ Ez az Ocskay-féle késedelmeskedés az oka annak is, hogy Selmezbánya főbányaváros ravasz bírása már Lévánál hódolatát terjeszti Schlick tábornagy elé. Bercsényi ezalatt november 11-én Losonchoz szállott s a következő napon a Bercsényi sürgetésére⁵⁾ Hatvan felől erőltetett menetben jövő Károlyival egyesülve Lónyabánya és Krivágyetva felé tartanak. Schlick hadteste közben óvatosan nyomulva elő, megveszi a kurucoktól üresen hagyott Korponát,⁶⁾ majd Selmezbányát s végül Besztercebánya elfoglalása után november 12-én éjjel Zólyom és Nagy Szalatna közti síkon tölti az éjjelt. Schlick, itt megbeszélést folytatva Forgách, Eszterházy s Bottyán alvezéreivel, meg akarja támadni Bercsényi hadát, azonban kémeitől értesülve Károlyi seregének csatlakozásáról Losonc felől, saját hadánál jóval nagyobb kuruc erőt sejtve, Eszterházy tanácsára elhatározza, hogy Zólyom várának védelme alá vonul. November 13-án Schlick 600 vértessel Besztercebányára lovagol s Forgách, valamint Eszterházy főparancsnoksága alatt Zólyomnál hagyja hadát,⁷⁾ ahová november 15-én érkezik meg Bercsényi hada, amikor is ezuttal kerül először szembe egymással nagyobb csatában kuruc és labanc sereg. Még a délelőtt folyamán vívja meg ismeretes párbaját az öreg Bottyán és a fiatal Ocskay, mely mindkettő súlyos sebesülésével végződött. Ocskayt a kurucok a táborban veszik ápolás alá, Bottyánt pedig hordágyon a zólyomi várba viszik. A délutáni meglepetésszerű kuructámadás megingatja Forgách és Eszterházy hadoszlopát, mire a császáriak hanyathomlok a város kapujának tódulva „kinek az hátán vitézi módon az kapun is betódult a kuruc s odabent is vágta az fattya németjét.”⁸⁾ A német dragonyosok azonban a városban a magyarokat viasszorították, ami miatt a város és vár azonnal el sem esett. Ha a lovasság tulságos hevessege meg nem előzi a gyalogságot, a vár azonnal a kurucok kezére kerül. A csata tűzében különben a város külső része kigyulladt s leégett; a megvert német sereg pedig vezéreivel egyetemben a várba szorult. Schlick e váratlan hírről értesülve, mint ahogy az, egy, a harcban részt sem vett generálishoz nem is illet, lovasaival Bajmóc felé

¹⁾ Rákóczi Tár II. 41—42.

²⁾ Bercsényi Károlynak 1703. nov. 5. Egerből. Rákóczi Tár II. 2.

³⁾ Ugyanott. Rákóczi Tár II. 1. és 2.

⁴⁾ Thaly: Bercsényi család III. 73—74.

⁵⁾ Rákóczi Tár II. 3.

⁶⁾ Rákóczi Tár II. 7—8.

⁷⁾ Bercsényi levelei Károlyihoz, valamint Károlyi naplótöredékei s naptárjegyzetei.

⁸⁾ Károlyi naplójegyzetei.

sietett. Schlick különben még Besztercebányáról meghagyta a Zólyomba szorult Forgáchnak és Eszterháznak, hogy vágják át magukat a kurucok ostromzárján s jöjjenek utána Bajmóc felé; a bányavárosoknak pedig megüzenté, hogy számolva a helyzettel, alkalmazkodjanak az időkhöz.

A zólyomi csata tanulsága az volt, hogy a császáriak elvesztették bizalmukat önmaguk iránt, a fiatal kuruc csapatokat viszont első sikerük ugyan csak fellelkesítette. A császári hadakban küzdő magyarokat is eszükre térítette a veszített harc, hogy tulajdonképpen német érdekekért vesztek csatát saját véreiktől. Tömegesen tértek át a kurucokhoz rögtön a csata után s sokan szöktek ki éjnek idején a várból. Forgách és Eszterházy kétségtelenül már most, a körülfért várban mérlegelték császárpárti helyzetüket, de bármennyire is szívesen számoltak a kuruchűségretérés lehetőségével és előnyeivel — itt a várban a helyzet kényszerítő hatása alatt, ilyen kényelmetlen helyzetben, még sem akartak Rákóczi hűségére térni. Nem maradt tehát más hátra, mint november 19-én éjnek idején — a sebesülten fekvő Bottyán hátrahagyásával — kiosonni a várból. Szerencsájük volt, mert bár a 150 emberből álló kurucőrség észrevette őket s tüzelt is rájuk, mégis meg tudtak menekülni minden portékájuk hátragyása árán a szűk zólyombuc — osztrolukai szorosban, ahol a kétoldali hegysor csupán keskeny utat enged a Garam vizének s a Garamszentkereszt felé vezető útnak. Szent Keresztől nyilván két irányban menekülnek Forgách és Eszterházy. Forgách Privigye felé tart, valószínűleg Jano-Lehotán át, el Körmöcbánya alatt, legalább Bercsényi egy hét múlva, mikor Károlyival Privigyén egyesülni akart, szintén ezen az útvonalon haladt,¹⁾ mint a leg-rövidebb úton; már pedig Forgách útja igen sűrűs volt, egyrészt mert üldöztek, másrészt meg mivel Schlickkel mielőbb egyesülni érdekük volt. Eszterházy a Garam völgyében húzódik délnek Szent Benedek, majd Érsekújvár felé.²⁾ Valószínűleg azért váltak el egymástól, hogy talán egyrészt üldözőiket megtevésszék vagy megosszák, másrészt bizonyos azért, mert szükségesnek vélték a Vág alsó vonalát legalább némi segítséggel ellátni vagy legalább is egy császári főtiszt személyes megjelentetésével igyekeztek e vidék császárhűnek vélt lakói között a vereség dacára reményt kelteni.

Közben Eszterházy 1703. december 2-án Szered várában szomorkodik, ahol a szeredi Vág-hidakat védelmezi. Nagy a bánata, mert Károlyi Sándor Galgóc várában előző napon ejtette foglyul nejét Forgách feleségével egyetemben. Károlyi lovagiasan bánt az előkelő dámákkal s Forgách családi ősi várát sem engedte feldúltni. Majd Lévat és Bars várát is hamarosan visszafoglalja Ocskay, Bercsényi pedig Privigyéről Trencsén felé ugrasztva Schlicket, a Nyitra völgyén délnek, Nagytapolcsányhoz száll, ahol a megye rendjeinek majd a Rudnayak, a Zsábókrétyek, a Szlavniczaiak, Ghyczyek és más előkelő nemesek hódoló küldöttségét fogadja.³⁾

Eszterházy helyzete Szerednél s családi várában, Semptén, mindenképen reménytelen, maga is tisztában van ezzel, mégis egy ideig kitart,⁴⁾ azt gondolva, hogy feleségéről itt talán hamarabb vesz hírt. Amint azonban Sempte alatt hajnalban kurucelőrsők jelennek meg — Eszterházy számára minden elveszett, ki csekély pár emberét összeszedve Födemes felé menekül. Kardcsapás nélkül adta át tehát Eszterházy saját várát s vele az annyira fontos szeredi hidakat, melyeknek védelmezését megkísérelni nem is lehetett volna.

¹⁾ Bercsényi 1703. nov. 28-án Jano Lehotán. Rákóczi Tár II. 28.

²⁾ Károlyi önéletrajza és naplójegyzetei 64 és Rákóczi Tár II. 14—15.

³⁾ Thaly: Bercsényi család III. 82. Továbbá Sándorfalu, Pusztatelek stb falvak

Magos Jánosnak. Arch. Rak. I. 234—235.

⁴⁾ Gr Tournon János bodrogszegyei főispán válasza Bécsből Eszterháznak Pápára 1703. dec. 29. Közl. gyűjteményében levő eredetiről Thaly: Bercsényi család III. 84. Jegyzet.

Károlyi fáradhatatlan huszáraival Eszterházy üldözésére indulván, december 3-án átkelt Szerednél a Vágon s Diószeghez szállott. Itt ezen a napon tért Rákóczi hűségére vagy 500 magyar labanc Eszterházy, Forgách és Koháry megfoglyatkozott hadaiból.¹⁾ Ezalatt a menekülő Schlick és Eszterházy december 4-én Cseklésznél, Pozsony mellett, búcsúznak el egymástól s Eszterházy a nagy-magyar labanc hídon át a Csallóközbe, majd alig 300 megtépázott lovasával Komáromba tart, ahová 1703. december 10-ike táján érkezik meg. Másfélhavi távollét után tért vissza vármegyéjébe Eszterházy s főispáni hivatalának vezetését azonnal át is veszi. De itt nincs sokáig nyugta. December 12-én értesül arról, hogy kuruc felderítő osztagok a Dunán átkelve már Komárom határában portyáznak. Épen ezért december 17-én Pápára, családi várába siet, ahol, mintegy a központiasabban fekvő várból jobban figyelhetette az események folyását; de ettől eltekintve is, itt, szűkebb családi otthonában akarta kipihenni hadi fáradalmait is.

Ide kapja Eszterházy barátaitól, Bécsből, a legaggasztóbb leveleket, melyek szerint Szavoyai Eugén herceg, meg az egész haditanács a legnagyobb zavarban vannak a kurucok páratlanul gyors és eredményes előnyomulása miatt.²⁾ Késérően panaszkodnak Bécsben, hogy oly erős gyökeret vert a nép széles rétegeiben — amint ők mondták — a „lázas szelleme“, hogy semmiáron sem tudnak kapni híreket hozó parasztot, sem asszonynepet, akiktől csak valamit is megtudhatnának a kurucokról. Teljes a fejvesztettség tehát a császári udvarban s a pozsonyi tábornoki karban. Még nagyobb volt azonban a rémület, amint Károlyi ausztriai betöréséről s annak eredményes megsarcolásáról érkezik Pozsonyba a hír. Ezzel egyidőben pedig Károlyi karácsony vasárnapján Somorjáról indul a Dunántul meghódítására.

Mint érett gyümölcs hullott Rákócziék kezébe a Dunántul termékeny földje hűségre hajló népével együtt. A Duna, amint azt Bécsben hitték, nem lehetett akadály a nemzeti ügy térhódításának s még mielőtt kuruc lábát dunántuli földre tette volna, már forrongott a föld magyar tüztől hajtott népe s alig várták, hogy nyíltan fegyvert foghassanak ők is szabadságukért. Nemcsak az elnyomott, az agyonsanyargatott nép, hanem a birtokos nemesek s a végvárok vitézlő rendjei is vártak már a kedvező alkalomra, addig is azonban már titkon szervezkedtek. Sándor László pápai várkapitány állt a dunántuli kurucmozgalom élén,³⁾ ki hűséges magyar társával már egyengette a talajt Rákóczi hadai számára. Pápán december 20-án értekezetet tartottak, ahol csakhamar el is határozták, hogy 60 nemes lovasból álló, díszes küldöttséget küldenek hódolatuk jeléül Rákóczi főtábornoka: Bercsényi elé. Azonban ez a pápai gyűlés bizonytal nem történhetett oly titokban, hogy arról a várban tartózkodó császári ezredes, Eszterházy ne tudott volna. A 60 nemes lovag itt gyülekezett, innen indultak Bercsényihez s így nem hihető, hogy az akkor oly izgatott kedélyek a várban, a városban erről a mozgalomról mit sem tudtak volna s mindez nem is jutott volna el Eszterházy tudomására is. Sőt, ha nyíltan nem is, de titkon bizonyára velük is érzett. Eszterháznak minden későbbi cselekedete, magatartásának minden további eseménye azt engedi következtetni, hogy e gyülekezésnek s az elindult nemesség útjának célját tudnia kellett; egyenlőre azonban szemethúnyt az események előtt. A küldöttség tagjai 1704 vizkereszt napján Bercsényi előtt, somorjai főhadiszállásán talán nem kötelezték volna magukat oly bizonyossággal Pápa várá-

¹⁾ Császári-királyi levéltár Bécsben. Közli Thaly: Bercsényi család III. 81. Jegyzetben.

²⁾ Thaly: Bercsényi család III. 86.

³⁾ Bercsényi Somorjáról 1704. január 12-én Radvánszkyknak, Zólyom megye kapitányának. Thaly: Bercsényi család III. 97.

nak átadására, ha legalább Eszterháznak, különben túlnyomólag magyar érzelmű, katonáival e tekintetben már eleve tisztába nem jöttek volna. Arra, hogy a küldöttség magával Eszterházyval is folytatott volna tárgyalásokat Pápa átadására vonatkozólag, adat nincs ugyan, azonban Eszterházy mind-ezekről minden valószínűséggel tudott. Eszterházy most talán még maga sincs teljesen tisztában a felkelés, a szabadságharc valódi vezérelveivel s ha ismerte is a felkelés vezetőinek nevét, önzetlenségét, hazafiasságát: még mindig nem látta elérkezettnek az időt az áttérésre. Lehetséges, hogy precedenst várt, mintát a császári főtisztek közül, kit követhetne a különben könnyen befolyásolható ember, mert nyilván Zólyom várának elfoglalásával a kurucok kezébe került s sebesült ágyán Rákóczi-hűségére tért Bottyán áttérését nem nevezhette szabad elhatározásnak, bár Bottyánból a legkiválóbb portyázó kuruc brigadéros lett.

Eszterházy Pápán egyelőre tovább, de már nem sokáig labanckodik. Károlyi január 12-én a Duna jegén hirtelen átkelven virradóra Győrbe, estére Pápa-hoz érkezik. Sándor László várkapitány parancsára a vár megnyitja kapuit s Pápa, hol a lakosság üdvívalgással fogadja Rákóczi lovasait, a kurucság dunántuli várfoka lesz. Eszterházy természetesen nem várhatta be Károlyi jövetelét; előbb elhagyva Pápát, nagybátyjának, a nádornak várába, a határmenti Lánzsérba, majd innen Bécsbe menekült, ahol lázasan folyt a szervezés, a kurucok elleni készülődés munkája. A magyarországi német hadak szerencsétlen kezű főparancsnoka, Schlick, éppen akkor mondott le s helyébe Lipót az eddig Tirolban küzdő keményfejű és kegyetlen gróf Heister Siegbert tábornagyot nevezte ki. Ugyanekkor foglalta el Zágrábban helyét az új horvát bán, gróf Pálffy János is, akinek volt rá gondolja, hogy a horvátokat és szerbeket „viritim insurgáltassa.” Uj ezredek alakultak az összegyűjtött néptömegekből s Eszterházy, ki a haditanácsnál jelentkezik, egy felsőausztriai ezred vezetését kapja meg.¹⁾ Eszterházy azonban ezredét csak később vehette át, mert hazulról, Lánzsérből, aggasztó híreket kapott. Oda is utazott, ahol időközben — Bercsényi lovagiassága folytán fogságából kiszabadult felesége — betegen feküdt.

Eszterházy Lánzsérban arról értesült, hogy bátyja E. Dániel Rákóczi hűségére tért. Őt is megszállja ismételten az átpártolás szelleme s mialatt feleségét ápolja, közben — mintán ideje is engedi és a császáriak zömétől is távolabb van — Károlyival titkon levelezni kezd. Először, hogy gyanút ne keltsen, mint humánusan gondolkodó főúr Károlyi egyik ezeres-kapitányának arról ír, hogy „Lajtaujfaluban 7—8 kuruckatona bejüvén, a szegénységet feldúlták, szekerekbe fogván marhájukat elvitték — adassa vissza mielőbb kegyelmed!”²⁾ Eleinte tehát ilyen diplomáciai ízű levelezés kezdődik, később magával Károlyival egyre bizalmasabb a levélváltás. Károlyi pláne egyidejűleg megkimélteti a Dunántulon Eszterházy nagykiterjedésű birtokait,³⁾ amire Eszterházy titkon megkérte s aminek viszonzásául Hevenesy János utján Eszterházy 7 fejedelmi nyergéből egyet Károlyinak átengedni ígér.⁴⁾ Károlyi utján különben Eszterházy drágaköves, pompás török nyeretget és kantárt küldött kedveskedésből Rákóczi fejedelemnek is.⁵⁾ A titkon folyó levelezés,⁶⁾ az

¹⁾ Eszterházy levele Lánzsérből Bottyánnak 1704. március 7-én. Arc. Rak. I. 341.

²⁾ Arch. Rak. I. 120—121.

³⁾ Thaly: Bercsényi család III. 101. és lásd az ¹⁾ jegyzetet.

⁴⁾ Hevenesy János Károlyinak 1704. március 10. Arch. Rak. 112—114 és 116.

⁵⁾ Arch. Rak. 112., 113., 116., 120—121.

⁶⁾ Antalovics Márton Luka Benedeknek 1704. márc. 17. Arch. Rak. I. 123—124.

ajándékozások, mindenesetre ismételt jelei Eszterházy titkos áttérési szándékának. Lánzsérből azonban, ahol felesége és kis fia még gyengélkedtek, nem jöhetett Eszterházy még a kurucok közé — vár, áttérésének körülményeit s annak végrehajtását jól megakarja fontolni.¹⁾

1704 tavaszán a gyöngyösi alkudozások alatt a harci zaj is szünetelt — s minthogy a békealkudozások eredményre nem vezettek, Heister Siegbert tábornagy, a kemény katona s a békealkudozások állandó ellenzője, fegyverrel akart elintézni minden kérdést.²⁾ Március 20-án indult el Heister Ebenfurtból Kis Martonon át a Dunántul ellen, ahol a nem nagy számú, de jól begyakorolt német sereggel szemben Károlynak ügyetlenül szétbontott, decentralizált serege, helyét meg nem állhatta. A Heister által nagy ügyességgel minden oldalról összevont segéderők oly tekintélyes és egységes sereget képviseltek, mely Károlyi hadainak dunántuli sorsában katasztrófális volt.³⁾ Eszterházy Ebenfurt táján csatlakozott új ezredének élén Heister seregéhez. Károlyi Heister közeledtére egyre hátrál⁴⁾. Heister április 5-én már Pápan van, ahol a vár kulcsainak átadásakor 10.000 dunántuli nemes kénytelen elfogadni Heister amnesztiáját. Heister ismerve azt a köteléket, mely Eszterházyt Pápa várához fűzi: őt nevezi ki várparancsnoknak. Ime az 1703. decemberében oly lelkes pápa-vidéki nemeseknek is hódolni kellett Heister előtt Károlyi nagy taktikai hibái miatt⁵⁾. S mily érdekes; Eszterházy a decemberi lelkes nemesekkel szemben semmiképen nem érezteti multkori kuruchűség-nyilatkozatuk felett érzett rosszalását.

Heister Pápa alól Székesfehérvárhoz száll, mely április 9-én már kapitulál is. Pálffy János ezalatt elfoglalja Csáktornyát, Herberstein Pécsét s ezzel amilyen jól előkészítve, amilyen gyorsan hódították meg a kurucok a Dunántúlt, ép oly gyorsan veszítették is el azt. A kurucok amennyire csak lehetett, a dunántuli réven át menekültek, sokan, akiknek erre már idejük nem volt, Heisternek pedig meghódolni nem akartak, a Bakony rengetegeibe és a Vértesbe menekültek, honnan éhségük csillapítása végett végigrabolták a környéket. Ezek a rablótámadások igen gyakoriak voltak Pápa környékén is s ezért parancsolja meg Nádasdy Ferenc tábornok Eszterházynek, hogy tisztítsa meg a környéket a rabló kurucoktól. Eszterházy tett is valamit, de ő a csupán éhségét csillapító kurucok rablásai helyett nagyobb bűnnek s jobban megtorlandónak vélte azokat az embertelen, állatias kegyetlenségű kínzásokat, melyeket a délvidékről a Bécsiek által iderendelt rác- és horvát hordák⁶⁾ hajtottak végre védtelen falvak asszonyain, kiskorú gyermekein. A humánus és igazságos Eszterházy mindezt Nádasdynak keményen meg is írja.⁷⁾ Eszterházy sokat járt-kelt a város határában, ahol a nép végtelen szenvedéseit, a rácok által vágrehajtott szörnyű kínzásokat borzadva hallgatta. Velük érzett, hiszen birtokának jobbágysai is sokat szenvedtek. Ebben a hangulatban éri különben Eszterházyt Pálffynak az a parancsa, hogy Komáromba mentében Eszterházy hozzá csatlakozzék. Eszterházy erre kereken kijelenti, hogy „lehetetlen katonáit oly hirtelen felültetni — s különben is a rácság hihetetlen dúlásai miatt azokra s reá itt van szükség.“ Eszterházy e levelével

¹⁾ Arch. Rak. I. 120—121; 341.

²⁾ 1704. február 28. Arch. Rak. I. 109.-110.

³⁾ Feldzüge d. Pr. Eugen v. Savoyen VI. k. 133-135.

⁴⁾ Károlyi önéletírása. 92-93.

⁵⁾ 1704 április 19. Arch. Rak. IV. 11. és Rákóczi emlékiratai 80.

⁶⁾ Miller: Epistolarium I. k. 168.

⁷⁾ Szalay idézi Eszterházy levelét. Magyarország tört. VI. 167.

s válaszával különben parancsot tagadott meg, de megtette, mert ezuttal saját meggyőződését és emberséges gondolkodását követte, ami jele, hogy a császári szolgálat lenyűgöző erejétől szabadulva szabadon cselekedett. Emberies érzése nem tűrhette, hogy a népet állatias kegyetlenséggel sanyargassa e rabló rác söpredék s ha az elkövetett kegyetlenségeket megmásítani nem is tudta, felsemelte legalább feddő szavát a császári parancsnoklási rendszer ellen, mely ilyen vandalizmus előtt szemethúnyt. Nem akarta végül Eszterházy Pápát elhagyni azért sem, mert tudta, hogy Rákóczi kurucai előbb-utóbb visszatérnek s maga különben végkép megundorodva a császáriak és rácok hallatlan kegyetlenkedéseitől: elérkezettnek vélte áttérésének idejét Eszterházy most már belátja, hogy itt az ideje annak, hogy végre hazáját s annak felszabadítóját szolgálja. Végkép megcsömörlött a császári tábornokok nemtörődömségétől, mellyel ezek a nép fosztogatását, válogatott kínzásait túrték, elnézték és sokszor elő is segítették.¹⁾ Eszterházynek nyílt kuruccá válásához tehát most már csak alkalom kellett.

Heister a Dunántúlt — kevés vár kivételével — visszahódítva Komáromhoz szállott, hogy a Dunán átkelve a Nyitra völgyében Bercsényi serege ellen vonuljon. Bár Bercsényi veszély előtt állott, mégis elsősorban a Dunántúlt visszahódítását tartja fontosnak s azt ajánlja Rákóczinak, hogy küldje Forgáchot a Dunántúlt visszavételére.²⁾ Bercsényi azonban e tervvel magára is gondolt; tudta, hogy Forgách esetleges sikeres dunántúli hadjárata okvetlen visszatérésre bírja a Nyitrában ellene készülő Heistert, amiben nem is csalódott.

Forgáchot Rákóczi 1704. április hó második felében a Dunántúlra rendelte; ő maga 30-án már Ordasról — Kalocsától északra — értesítette a dunántúliakat, hogy bízzanak ügyében, „a német s rácok visszaverésére mielőbb feles hadakat küld.”³⁾ Forgách valóban már útban is volt; Szolnokról tengelyen hozott hajókon május elején Imsódnál néhány lovasezreddel s 4 ezer gyalogossal átkelt a Dunán. Egymásután csatlakoztak hozzá a bujdosó kurucok, kik a Bakony és Vértes rengetegeiből kerültek elő. Simontornya örömmel meghódolt Forgáchnak, kinek „német hábitusa vagyon ugyan”⁴⁾ még április közepén, de magyar a szíve, kedvenc szavai pedig: „nem vagyunk most Bécsben.”⁵⁾ Forgách Simontornyáról a Sió mentén Székesfehérvár felé tartva egy a Pálffy seregétől elvált s hazatérőben lévő fosztogató rác martalóc bandát támad meg, hogy 600 vadrac irlagmatlan lekasabolásával legalább némi képen bosszulja meg a rácok rettentő kegyetlenkedéseit. Székesfehérvár császári parancsnokának kétségbeeső segélykérelmére Heister Léva felé való útjában, Nyitra nagykéren visszafordul⁶⁾ s május 16-án már Komáromnál van.⁷⁾ Nincs vesztegetni való ideje, mert Heister jól tudja, hogy ha a kurucok a Dunántúlt visszafoglalják: úgy ismét a styriai és az ausztriai határok pusztítására kerül a sor.

Közben Forgács csakugyan Pápa elé érkezett. Most ütött Eszterházy labanc életének utolsó órája. Amikor a várfokáról megpillantotta régi barátját, már mint kuruc tábornokot, anyjától örökölt kuruc vérét követve, régi titkos

¹⁾ Eszterházy levéltörédek, közli Szalay: Magyarország története. VI. 167—168. és Márky Sándor: II. Rákóczi Ferenc. I. 334. Jegyzet.

²⁾ Arch. Rak. IV. 9.

³⁾ Arch. Rak. IV. 35. és Márky S.: II. Rákóczi F. I. 333.

⁴⁾ Darvai Ferenc tábori főkommissarius Buday Istvánnak Egerből. 1704. április 13. Arch. Rak. I. 344

⁵⁾ Lásd ugyanott.

⁶⁾ Thaly: Bercsényi család III. 158—159.

⁷⁾ Feldzüge d. Pr. Eugen v. Savoyen VI. K. 150.

óhajának és vágyának engedve, feltárja várának kapuját s 500 katonájával együtt Rákóczi-hűségére tér Ő is, kinek áttérését Bercsényi és maga a fejedelem is már oly türelmetlenül várták.¹⁾ Végkép megelégtelte sok más magyar főtisztvel együtt Ő is a császári szolgálatot, látva annak ármánykodó szerepét a január-márciusi béke és fegyverszüneti tárgyalások alatt is. Eszterházy, ki különösen a későbbi időkben tapasztalható módon könnyen befolyásolható ember volt, lehetséges, sőt csaknem bizonyos, hogy még labanc korában titkon összeköttetésben állott Forgáccsal abban a tekintetben is, hogy egyszer, ha elérkezettnek látják az időt, együtt kurucok lesznek.

Mindkettőjük sorsa oly azonos volt. 1703 novemberében együtt menekülnek saját váraikból — saját hazájukból. Közös a sorsuk Zólyomnál is, honnan saját véreik elől kénytelenek menekülni; mindkettőjük felesége egyszerre esik kurucfogságba, együtt aggódnak értük, de a kurucok lovagiassága viszont mindkettőjük feleségét egyszerre is bocsájtja szabadon, nyilván nem minden célzatosság nélkül. Mindketten nagy kiterjedésű földbirtokokat bírnak magyar földön, melynek pusztítását a kurucok gondosan kerülik. El is határozzák mindketten, hogy az idők folyásában egyidőben cselekednek. Hogy mégis miért nem egyszerre lettek kuruccá kb. értékő. Forgách volt a ravaszabb, a jobb, eszesebb diplomata, Forgách volt a terv végrehajtásában a bátrabb — Ő volt a jeladó az áttérésre. A viszonyok is Forgáchnak kedveztek jobban, neki többet volt alkalmát látnia — hallania. Forgáchnak szolgálati beosztása hozta magával, hogy először Ő ragadhatta meg az áttérésre kedvező alkalmat. Míg ugyanis Forgách Bécsben, majd Pozsonyban együtt van Szavoyai Eugén, Pálffy és Schlick tábornokokkal, kikkel a helyzetet meghányják — vetik —, a politikai és hadihelyzetet jobban ismerve, Forgách jobban tudta megválasztani átpártolásának idejét, alkalmát és körülményeit, mint Eszterházy, ki sokat tartózkodva Pápán meg Lánzsérban, csupán egy-két esetben járhatott Bécsben, de akkor is minden alkalommal módjában volt Forgáccsal titkon megbeszélni a közös teendőket. A közös megállapodásra enged következtetni — a többek között — Forgáchnak egy levele is Károlyihoz, melyben Forgách Rákóczihoz való pártolásakor megjegyzi: „Jó lesz Eszterházy Antal urnak mielőbb értesítésére adni kurucságomat.”²⁾ Az idő tekintetében is pontosan megegyezik a helyzet; Eszterházy már tudta Forgách áttérését, amikor — s kétségtelenül éppen ezért — botrányozik meg Nádasdynak írt levelében a rác és császári hadak kegyetlenkedésein, sőt akkor tagadja meg Pálffynak a csatlakozásra felszólító parancsát is. Forgách és Eszterházy sorsa és elhatározása tehát mindenképen azonos volt.

Együtt voltak a császár pártján, együtt küzdenek 1704-től kezdve a kurucok oldalán is; tragédiájuk, egyben közös dicsőségük pedig az, hogy mindketten kitartottak Rákóczi hűségében — s együtt ették a rodostói magányban a hontalanság keserű rabkenyerét is mind halálig!

A két és fél százados Rákóczi és Eszterházy születési évforduló trianóni rabmagyaros esztendejében áldassék örökre emlékezetük.

¹⁾ Bercsényi Rákóczinak Onódnál 1704 május 26. Arch. Rak IV. 41.

²⁾ Eredeti levél a gr. Károlyinak levéltárában. Idézi Thaly: Bercsényi család III. 130—131. és Károlyi önéletírása 89.

Rakhs, kh 65